

Профільне навчання іноземної мови у старшій школі – нагальна соціальна потреба

Концепція навчальних посібників елективних курсів з іноземних мов для учнів 10-11 класів профільної школи

Відповідно до Закону України «Про загальну середню освіту» і положень Концепції загальної середньої освіти (11-річна школа) старша школа (10–11 класи) функціонує як профільна, якнайповніше реалізуюючи принцип особистісно орієнтованого навчання, що сприяє розвитку в учнів можливостей для створення власної освітньої траєкторії з метою успішного задоволення своїх життєвих потреб. Зміст навчання у старшій школі диференціюється відповідно до навчальних профілів, забезпечуючи як загальноосвітню підготовку школярів, для яких іноземна мова є базовим загальноосвітнім предметом, так і профільну спеціалізовану поглиблену підготовку до майбутньої професійної діяльності, пов'язаної з іноземною мовою.

Профільне навчання іноземної мови має забезпечити поглиблене і професійно зорієнтоване вивчення предмета, створити учням сприятливі умови для врахування їхніх індивідуальних особливостей, інтересів, здібностей, нахилів, мотивів і намірів для формування чіткого орієнтування на певний вид майбутньої професійної діяльності, пов'язаної з іноземною мовою.

Проблема профілізації навчання іноземної мови у старшій школі не є новою для світового, у тому числі європейського, соціуму. Це питання порушено і в Загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти як важливому документі розвитку сучасної середньої і вищої школи. Утім, дослідження українських науковців (І.В. Алексеєнко, Н.П. Басай, О.В. Басай, Є.В. Долинський, Л.Я. Зеня, О.С. Пасічник, Т.К. Полонська, В.Г. Редько та ін.) мають, в основному, опосередковане відношення до зазначеної проблеми

і ще не стали глибоким, переконливим та обґрунтованим чинником впливу на їх практичне втілення у шкільну практику [1; 2; 3; 5; 6; 7; 8; 9; 10].

Концепція навчальних посібників елективних курсів з іноземних мов, підготовлена науковими співробітниками відділу навчання іноземних мов Інституту педагогіки НАПН України, є проміжним результатом виконання дослідження прикладного характеру **«Дидактичне забезпечення варіативного компонента змісту навчання іноземних мов у старшій школі»** (2014–2016 рр.). Зазначена тема є новим напрямом у лінгводидактичній науці, вона спрямована на визначення, теоретичне обґрунтування і практичне впровадження цілей та змісту профільного навчання учнів 10–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів (ЗНЗ).

Концепція базується на таких законодавчих і нормативних документах: законах України «Про освіту» і «Про загальну середню освіту»; Концепції загальної середньої освіти; Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти; Концепції профільного навчання у старшій школі; Концепції змісту навчання іноземної мови у старшій школі; Загальноєвропейських Рекомендаціях з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання; Навчальній програмі елективних курсів з іноземних мов для старшої школи загальноосвітніх навчальних закладів.

Профільне навчання іноземних мов – це цілеспрямована підготовка учнів до подальшої діяльності, пов'язаної з використанням іноземної мови як об'єкта навчання і/або майбутньої професійної діяльності та як засобу професійної комунікації. Провідна роль в урізноманітненні іншомовної інформації для класів із профільним навчанням іноземної мови належить елективним курсам, які диференціюються відповідно до інтересів і потреб старшокласників.

Навчання іноземної мови у старшій профільній школі не розглядається автономним процесом, а враховує іншомовний комунікативний досвід, набутий учнями на попередніх ступенях освіти. Він удосконалюється відповідно до рівня, визначеного навчальною програмою для 10–11 класів, і

відрізняється від змісту базового курсу іноземної мови мовними, мовленнєвими та інформаційними особливостями профільного навчання. Згідно з такою диференціацією виникає потреба в забезпеченні старшокласників, які обрали іноземну мову для поглибленого оволодіння окремими аспектами своєї майбутньої професії, відповідними навчальними засобами, в яких використовуються дидактично, психологічно і методично доцільно дібрані методи, форми і види навчання, що узгоджуються як із сучасними підходами до навчання іншомовного спілкування, так і з профілізацією його змісту залежно від обраного профілю навчання [10]. Такими засобами можуть бути навчальні посібники елективних курсів з іноземних мов, які створюються згідно з науково-теоретичними засадами цієї Концепції.

Методологічним підґрунтям для підготовленої нами Концепції навчальних посібників елективних курсів з іноземних мов для учнів старшої школи ЗНЗ слугують компетентнісний, комунікативно-діяльнісний, особистісно орієнтований і культурологічний підходи, які мають забезпечити поглиблене і професійно зорієнтоване оволодіння старшокласниками іноземною мовою (англійською, іспанською, німецькою, французькою), створити умови для врахування їхніх індивідуальних особливостей, інтересів, мотивів, здібностей, намірів для формування чіткого орієнтування на певний вид майбутньої професійної діяльності, пов'язаної зі знанням іноземної мови.

Навчальні посібники елективних курсів як основні засоби забезпечення старшокласників змістом певного елективного курсу мають різнобічно узгоджуватися з їхніми іншомовними комунікативними намірами та інтересами майбутньої життєдіяльності і враховують навчальний досвід, набутий ними у процесі вивчення шкільного курсу «Іноземна мова» як базового чи поглибленого предмета.

Зміст навчальних посібників елективних курсів з іноземних мов ґрунтується на таких *закономірностях*:

- мета навчання іншомовного спілкування в межах елективного курсу зумовлює зміст прогнозованого посібника;
- доцільно дібраний і методично раціонально організований у посібнику навчальний матеріал (мовний, мовленнєвий, текстовий, позатекстовий, вправи і завдання) сприяє успішній реалізації мети навчання;
- вікові та психологічні особливості старшокласників, їхні інтереси, комунікативні потреби і навчальний досвід створюють психолого-дидактичне підґрунтя для визначення видів і форм навчальної діяльності, які використовуються у змісті посібника;
- передумовою усвідомленого й успішного оволодіння змістом навчального посібника слугує рівень умотивованості навчальних дій, що мають виконувати старшокласники;
- від дидактичної та методичної доцільності запропонованих посібником методів, способів і форм презентації та активізації навчального матеріалу, а також від методів і форм контролю рівня його засвоєння залежить ефективність процесу навчання;
- зміст навчального посібника надає учням можливість демонструвати їхні власні іншомовні здібності в різних видах мовленнєвої діяльності, спостерігати динаміку їх розвитку й усвідомлювати результати своєї роботи, бачити тенденцію їх удосконалення та, за потреби, коригувати набутий досвід відповідно до власних комунікативних намірів;
- зміст навчального посібника має бути гнучким, він не повинен регламентувати роботу вчителя, а, навпаки, давати йому змогу ефективно здійснювати педагогічне керівництво діяльністю учнів, деколи варіювати запропонованим змістом, що зумовлюється об'єктивними і суб'єктивними чинниками впливу на навчальний процес;
- взаємопов'язане навчання старшокласників іншомовного спілкування і культури іншомовних народів чітко відбивається у змісті навчальних посібників елективних курсів [9].

Основними принципами реалізації змісту елективних курсів у навчальних посібниках нами визначено такі:

1. *Компетентнісно-зорієнтованого* навчання іншомовного спілкування, що забезпечує прагматичні комунікативні потреби школярів відповідно до змісту обраного елективного курсу.

2. *Комунікативної спрямованості* навчання, що сприяє оволодінню таким рівнем іншомовного спілкування в усній і письмовій формах у межах навчального середовища, який узгоджується з дескрипторами Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти [4].

3. *Ситуативності та тематичної організації навчального матеріалу*, що створює умови для адекватної реалізації ідеї комунікативності.

4. *Урахування досвіду, набутого учнями* у вивченні інших навчальних предметів, зокрема іноземної мови, що дозволяє прогнозувати можливі труднощі в оволодінні змістом елективних курсів, і в такий спосіб раціоналізувати навчальний процес.

5. *Усвідомленого навчання* іноземної мови, що забезпечує розвиток пізнавальних здібностей учнів через добір змістовно цінного навчального матеріалу, а також сприяє цілеспрямованому сприйманню й осмисленню мовних явищ, що вивчаються, їх творчому трансформуванню у процесі здійснення мовленнєвих дій: від усвідомленого оволодіння дією до автоматизованого її виконання; від формування окремих компонентів до їх об'єднання.

6. *Урахування вікових особливостей учнів старшої школи*, що зумовлює добір спеціальних методичних підходів, форм і засобів для організації іншомовного спілкування.

7. *Збалансованого та взаємопов'язаного навчання всіх видів мовленнєвої діяльності*, що зумовлює використання таких видів навчальної роботи, котрі сприяють комплексному оволодінню аудіюванням, говорінням, читанням, письмом.

8. *Диференціації та індивідуалізації навчання*, котре здійснюється відповідно до іншомовних комунікативних намірів старшокласників у межах змісту обраного елективного курсу.

9. *Розширення ролі самостійної іншомовної комунікативної діяльності старшокласників*, розвитку їхньої автономії, мотивації, усвідомленого ставлення до організації та результатів навчальної роботи, що різнобічно відбивається на траєкторії їхнього особистісного розвитку.

10. *Наступності* між усіма ланками системи іншомовної освіти, що передбачає у змісті елективних курсів, закладеному в навчальні посібники, враховувати іншомовний досвід старшокласників, набутий ними в курсі базової освіти, давати змогу його розширювати та поглиблювати, а також забезпечувати його вдосконалення відповідно до іншомовних комунікативних намірів старшокласників, пов'язаних з їхньою майбутньою професійною діяльністю [10].

Основною структурною одиницею організації навчального матеріалу в змісті посібників елективних курсів нами визначається *тематичний модуль*, який відображає сутнісний характер елективного курсу. Кожний модуль є автономним і завершеним за своїм змістом структурним компонентом, що дає можливість учителю вибудовувати процес оволодіння змістом курсу в довільному порядку, а учням – оволодівати іншомовним спілкуванням в усній та письмовій формах відповідно до зазначеної теми.

Зміст кожного тематичного модуля побудовано на таких ***лінгводидактичних принципах***:

- Відповідності обсягу мовного, мовленнєвого та інформаційного матеріалу, яким повинні оволодіти учні в межах певної теми, рівню, визначеному навчальною програмою.
- Комунікативної спрямованості видів навчальної діяльності, що надає можливість школярам успішно виконувати навчальні операції та дії, які сприяють оволодінню іншомовним профільно зорієнтованим спілкуванням в усній та письмовій формах і не заперечують використання в навчальних

посібниках мовних вправ, які сприяють засвоєнню чи повторенню школярами лексичних одиниць і граматичних явищ.

- Збалансованого оволодіння старшокласниками всіма видами мовленнєвої діяльності (говорінням, аудіюванням, читанням, письмом).
- Умотивованості видів навчальної діяльності, способів і форм їх виконання.
- Дидактичної доцільності системи вправ і завдань, які містяться у змісті тематичних модулів навчальних посібників та сприяють активізації нового навчального матеріалу та формуванню в учнів такого рівня мовних навичок і мовленнєвих умінь, який забезпечує усвідомлене оволодіння способами діяльності, надає можливість набувати досвіду комунікативної поведінки в різних ситуаціях профільно зорієнтованого спілкування.
- Методично раціональної організації всіх видів вправ і завдань тематичних модулів навчальних посібників відповідно до принципів наступності та посиленості.
- Забезпечення ефективної системи повторення у змісті навчальних посібників елективних курсів.
- Дидактичної доцільності ілюстративних матеріалів, які включено до змісту тематичних модулів навчальних посібників, їх чіткість, доступність для адекватного сприймання всіма учнями, відсутність можливостей викликати подвійні асоціації.
- Пріоритетності в тематичних модулях творчих комунікативних завдань: навчально-мовленнєвих ситуацій, рольових ігор, проектної роботи тощо.
- Актуальності та ефективності змісту навчального матеріалу і форм його засвоєння для самостійного опрацювання учнями [9].

Основними джерелами мовного, мовленнєвого та інформаційного підґрунтя для організації іншомовного спілкування в межах тематики

елективного курсу слугують тексти для читання. Доцільно їх добирати за такими *критеріями*:

1. *Автентичності*. Автентичні тексти добираються з повсякденної комунікативної практики носіїв мови як зразки реальної комунікації. Вони містять типові найуживаніші мовні та мовленнєві засоби, сприяють розвиткові комунікативної культури та соціокультурної освіченості учнів.

2. *Інформативності*. Тексти навчальних посібників слугують для учнів джерелом професійно важливої інформації, забезпечують їх пізнавальну активність.

3. *Пізнавальної цінності*. Зміст текстів розширює загальнокультурний і соціокультурний кругозір, сприяє розвиткові пам'яті та мислення, почуттів, емоцій старшокласників.

4. *Проблемності*. Тексти містять певні проблемні ситуації, для яких учні шукають способи вирішення й обґрунтовують їх у процесі виконання запропонованих творчих завдань.

5. *Міжкультурного спрямування*. Через текстовий матеріал навчальних посібників учні пізнають дійсність країн, мова яких вивчається, засвоюють зразки комунікативної та соціальної поведінки.

6. *Прагматичності тексту*. Мовні та мовленнєві засоби в текстах є типовими, практично значущими і широко вживаними в реальному спілкуванні іноземною мовою.

7. *Функціональності*. Мовні одиниці для продуктивного і рецептивного засвоєння у процесі виконання комунікативних завдань дають можливість усвідомити їх значення в різноманітних профільно зорієнтованих ситуаціях спілкування.

8. *Відповідності змісту текстів віковим особливостям та інтересам учнів*. Тексти навчальних посібників відповідають рівню інтелектуального розвитку старшокласників, є значущими та цікавими для них, задовольняють їхні пізнавальні потреби.

Джерелом для добору автентичних текстів можуть слугувати такі засоби інформації: іншомовна преса, телебачення, Інтернет, література, кіно тощо. Навчальні посібники можуть містити різноманітні тексти, за якими здійснюється навчання різних видів читання: *вивчального* (із повним розумінням змісту тексту); *ознайомлювального* (із розумінням основного змісту тексту); *переглядового/вибіркового* (із метою пошуку необхідної інформації, чи такої, що цікавить учня). Доцільно надавати перевагу текстам для ознайомлювального й вивчального читання. Їх зміст має певну новизну, є доступним і цікавим для учнів старшої школи. Крім того, тексти, які містять нову автентичну соціокультурну інформацію, варто супроводжувати ілюстраціями, що сприятиме кращому усвідомленню учнями змісту прочитаного.

У змісті навчальних посібників значну увагу варто приділяти позатекстовому компоненту: а) апарату організації засвоєння (запитання і завдання); інструктивним матеріалам (пам'ятки, мовленнєві зразки, алгоритми тощо); таблицям; підписам-поясненням до ілюстративного матеріалу; вправам і завданням; б) ілюстративному матеріалу (фотографії, малюнки, плани, схеми тощо); в) апарату орієнтування (структурування змісту, шрифтові виділення тощо).

Відповідно до навчальних планів кожний посібник елективного курсу може бути розрахований на 144 години (дві години на тиждень протягом двох років). Він не дублює зміст Державного стандарту в галузі іноземних мов, а містить матеріал, який викликає професійний і пізнавальний інтерес в учнів.

Зазначені науково-теоретичні положення запропонованої Концепції будуть апробуватися в підготовлених нами навчальних посібниках таких елективних курсів: «Культура і мистецтво Великої Британії» (“Culture and Art of Great Britain”), «Англійська мова для ділового спілкування» (“English for Business Communication”), «Завітайте до України» (“Welcome to Ukraine”), «Країнознавство: Іспанія, Латинська Америка» (“Bienvenidos a España y

América Latina”), «Німецькомовні країни» (“Deutschsprachige Länder“), «Моя Франція» (“Ma France”). До апробації долучаються експериментальні навчальні заклади відділу: Навчально-виховний комплекс «Нововолинська спеціалізована школа I-III ступенів № 1 – колегіум Нововолинської міської ради» Волинської обл.; Навчально-виховний комплекс № 176 (спеціалізована школа I-III ступенів із поглибленим вивченням іспанської мови – суспільно-гуманітарна гімназія) м. Києва; Іванківський районний ліцей Київської обл.; Перша міська гімназія Черкаської міської ради Черкаської обл.; Навчально-виховний комплекс «Школа-садок «Софія» м. Львова; Житомирська міська гуманітарна гімназія № 23 ім. М. Очерета.

Передбачається, що після завершення роботи з кожним навчальним посібником елективного курсу учні **оволодіють:** технікою швидкого й ефективного читання; різними способами конспектування; реферуванням і редагуванням сучасних автентичних матеріалів; умінням осмислювати та критично аналізувати й оцінювати авторський текст; навичками зіставлення кількох джерел інформації та вмінням робити власні висновки; технікою усної та письмової презентації проекту, доповіді, статті залежно від поставлених вимог; досвідом розроблення і виконання проектів, соціологічних досліджень, опитувальників різного характеру; досвідом проведення дискусій, навчальних конференцій, круглих столів, анкетування, опитування щодо громадської думки тощо.

Школярі **вдосконалять уміння:** систематизувати й поглиблювати знання про країни, мови яких вивчають; оперувати набутими країнознавчими знаннями у процесі побудови власних висловлювань; збирати, систематизувати та інтерпретувати культурознавчу інформацію, використовуючи різноманітну інформаційно-довідкову літературу (зокрема, файли Інтернету та електронну довідкову літературу), газетно-журнальні матеріали, художню літературу і використовувати їх під час виконання культурознавчих проектів; обробляти інформацію та проводити порівняльний аналіз вивченого країнознавчого матеріалу: проводити

аналогії, знаходити протиставлення і робити узагальнення під час порівняння фактів, явищ культури й науки, подій у культурному житті іншомовних країн і України; представляти свою країну і визначні пам'ятки інших країн в умовах міжкультурного спілкування.

Отже, ефективність навчальної діяльності та результати успішності старшокласників значною мірою залежатимуть від змісту і структури навчального посібника елективного курсу, зокрема від дидактично доцільно дібраного навчального матеріалу та методично раціональної його організації. Важливо, щоб зміст навчального посібника і всі його структурні компоненти узгоджувалися з цілями навчання, віковими особливостями старшокласників, їхніми іншомовними комунікативними інтересами та намірами.

Концепцію розглянуто на засіданні вченої ради Інституту педагогіки НАПН України і рекомендовано до друку (протокол № 4 від 02.03.2015 р.).

Комісія з іноземних мов Науково-методичної ради з питань освіти МОН України схвалила Концепцію для використання в навчально-виховному процесі ЗНЗ (протокол № 1 від 11.03. 2015 р.).

Концепцію підготували наукові співробітники відділу навчання іноземних мов Інституту педагогіки НАПН України: **Редько Валерій Григорович**, кандидат педагогічних наук, доцент, старший науковий співробітник, завідувач відділу; **Полонська Тамара Костянтинівна**, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник; **Пасічник Олександр Сергійович**, доцент, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник; **Долинський Євген Володимирович**, кандидат педагогічних наук, доцент, старший науковий співробітник; **Басай Надія Пилипівна**, науковий співробітник; **Басай Олег Вікторович**, науковий співробітник; **Алексєєнко Ірина Вікторівна**, молодший науковий співробітник.

Література

1. Алексеєнко І. В. Реалізація краєзнавчого компонента змісту навчання іноземної мови у старшій школі (на матеріалі елективного курсу з англійської мови) / І. В. Алексеєнко // Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія «Педагогіка. Соціальна робота». – Ужгород, 2014. – Вип. 32. – С. 12–14.
2. Басай Н. П. Особливості конструювання змісту навчального посібника «Німецькомовні країни» для учнів 10–11 класів профільної школи / Н. П. Басай // Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія «Педагогіка. Соціальна робота». – Ужгород, 2014. – Вип. 34. – С. 21–25.
3. Долинський Є. В. Методичні засади укладання навчального посібника елективних курсів з іноземної мови «Моя Франція» / Є. В. Долинський // Молодь і ринок. – Дрогобич : ДДПП, 2015. – № 2 (121). – С. 25–29.
4. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / [наук. ред. С. Ю. Ніколаєва]. – К. : Ленвіт, 2003. – 261 с.
5. Зєня Л. Я. Навчання іноземних мов у старшій профільній школі : посіб. для студентів вищих навч. закл. / Л. Я. Зєня. – Горлівка : Вид-во ГДПШМ, 2008. – 340 с.
6. Лінгводидактичні засади навчання іноземної мови учнів старших класів загальноосвітніх закладів: навчально-методичний посібник / В. Г. Редько, Т. К. Полонська, Н. П. Басай [та ін.] ; за наук. ред. В. Г. Редька. – К. : Педагогічна думка, 2013. – 360 с.
7. Пасічник О. С. Дидактичні та методичні підходи до конструювання змісту елективних курсів з іноземної мови для старшої профільної школи як засобу забезпечення варіативного компонента іншомовної освіти / О. С. Пасічник // Постметодика. – 2014. – № 4 (119). – С. 27–33.
8. Полонська Т. К. Роль елективних курсів у профільному навчанні іноземної мови учнів старшої школи / Т. К. Полонська // Профільне навчання іноземної мови учнів старшої школи. – К. : Пед. думка, 2014. – С. 38–48.

9. Редько В. Г. Засоби формування комунікативної компетентності у змісті шкільних підручників з іноземних мов. Теорія і практика : монографія [Текст] / В. Г. Редько. – К. : Генеза, 2012. – 224 с.

10. Редько В. Г. Концепція змісту елективних курсів з іноземних мов для учнів старшої школи: лінгводидактичний аспект / В. Г. Редько, О. В. Басай // Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія «Педагогіка. Соціальна робота». – Ужгород, 2014. – Вип. 34. – С. 163–166.

Концепция учебных пособий элективных курсов по иностранным языкам для учащихся 10-11 классов профильной школы

В статье освещены научно-теоретические положения, заложенные в Концепции учебных пособий элективных курсов по иностранным языкам для учащихся старшей (профильной) школы. Определены основные закономерности и принципы, на которых строится содержание прогнозируемых пособий. Охарактеризованы основные требования к тематическим модулям, обоснованы критерии отбора текстов для учебных пособий, описана их структура и содержание. Спрогнозированы результаты обучения старшеклассников по учебным пособиям.

Ключевые слова: старшая школа, профильное обучение, иностранные языки, элективные курсы, учебные пособия, концепция учебных пособий элективных курсов.

Conception of manuals on elective courses in foreign languages for students of 10-11th grades of a profile school

The scientific and theoretical statements which are put in the conception of manuals on elective courses in foreign languages for students of 10-11th grades of a profile school are reflected in the article. Methodological foundations for creating this conception are covered, the dominant approaches to studying foreign languages in modern school such as competence, communicative-active, personality oriented and culturological are singled out. The main normalities and

principles which are the basis of forecast manuals' content are determined. The content of these manuals must provide deep and professionally orientated mastering foreign language (English, German, Spain, French) by senior pupils, taking into account their individual features, interests, reasons, capabilities, intentions. The basic requirements to the thematic modules are described, the criteria of texts selection to manuals are characterised. Methodical organization of elective courses' content is outlined, the aims and tasks that will be realized in manuals for the students of a senior school are formulated. Their structures and contents are described. The results of senior pupils' studies after mastering these manuals are prognosticated.

Keywords: senior school, profile education, foreign language, elective courses, manuals, conception of manuals on elective courses.